

Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης
Εαρινό Εξάμηνο 2018-19

Οικονομική Κοινωνιολογία

Διδάσκων: Δημήτρης Λάλλας

Η παρακμή του
φιλελεύθερου καπιταλισμού:

Καρλ Πολάνυι

και

Γιόζεφ Σουμπέτερ

- Ο 19^{ος} αιώνας θεωρείται η χρυσή εποχή του φιλελεύθερου καπιταλισμού.
- Κατά τον 19^ο αιώνα εδραιώνεται η αγορά ως βασική ρυθμιστική αρχή των τοπικών και διεθνών οικονομιών.
- Η συνθήκη αυτή συμβάλλει στην ανάπτυξη της παραγωγής και στη διεύρυνση και εντατικοποίηση των εμπορευματικών ανταλλαγών.
- Μια σειρά κοινωνικών και οικονομικών ζητημάτων, όπως η αύξηση της ανεργίας, η ενδυνάμωση του εργατικού κινήματος, οι επαναλαμβανόμενες κρίσεις (υπερπαραγωγή, υποκατανάλωση), διακρατικοί ανταγωνισμοί, προκάλεσαν ισχυρούς κλυδωνισμούς.
- Η επιλογή κάποιων κρατών να προστατεύσουν τη βιομηχανική και αγροτική τους οικονομία (προστατευτισμός) περιόρισε τις διεθνείς οικονομικές συναλλαγές και προσανατόλισε τα κράτη προς την ανεύρεση φθηνών πρώτων υλών και νέων αγορών μέσω της αποικιοποίησης.

- Οι διακρατικοί ανταγωνισμοί κλιμακώθηκαν και οδήγησαν στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.
- Με το τέλος του πολέμου, οι οικονομίες του ανεπτυγμένου κόσμου γνώρισαν έντονα υφεσιακά φαινόμενα (ανεργία, αρνητικοί ρυθμοί ανάπτυξης, χρηματιστηριακές κρίσεις – Μεγάλο Κραχ του 1929 –, χρεοκοπίες).
- Το μοντέλο του φιλελεύθερου καπιταλισμού σταδιακά αντικαταστάθηκε από ένα νέο μοντέλο, αυτό του ρυθμιζόμενου καπιταλισμού.
- Ο «ρυθμιζόμενος», «ελεγχόμενος» καπιταλισμός χαρακτηρίζεται από θεσμικούς περιορισμούς της αγοράς.

• Καρλ Πολάννι (1886-1964)

- Ο Πολάννι εισηγήθηκε μια θεσμική προσέγγιση για την ανάλυση των οικονομικών φαινομένων.
- Η οικονομική δραστηριότητα διαμορφώνεται από τους εικάστοτε κοινωνικούς θεσμούς, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να αναλυθεί με ατομικιστικούς όρους.
- Ο Πολάννι άσκησε κριτική στη φιγούρα του «οικονομικού ανθρώπου» (homo economicus) που διατηρούσε η νεοκλασική οικονομική θεωρία για το άτομο.
- Ο Πολάννι δεν αποδεχόταν ότι τα άτομα έχουν μια εγγενή ροπή για εμπορευματική ανταλλαγή και ότι η οικονομική τους δράση έχει ως βασικό κίνητρο το κέρδος.
- Το κίνητρο του κέρδους όχι μόνο δεν είναι ενστικτώδες, αλλά και αποτελεί προϊόν των συνθηκών του φιλελεύθερου καπιταλισμού.

- Στις πρωτόγονες και στις προκαπιταλιστικές κοινωνίες, τα κίνητρα της οικονομικής συμπεριφοράς των ατόμων συναρτούνταν από τους δεσμούς αλληλεγγύης και τις αμοιβαίες υποχρεώσεις τους.
- Στη συνθήκη της οικονομίας της αγοράς, προωθήθηκε και εδραιώθηκε το κίνητρο του κέρδους και του ιδίου οφέλους.
- Ο θεσμός της αγοράς ήταν αυτός που ενθάρρυνε και παρείχε τα κίνητρα για την αποκόμιση οφέλους.
- Η παραδοχή της οικονομικής θεωρίας που ήθελε τα ωφελιμιστικά κίνητρα και τους νόμους της αυτορρυθμιζόμενης αγοράς να εντοπίζονται σε όλα τα οικονομικά συστήματα του παρελθόντος και του παρόντος δεν ήταν παρά μια «οικονομιστική πλάνη».

• Μορφές ενοποίησης της οικονομίας

- Για τον Πολάνυι, δεν υφίστανται γενικοί, διστορικοί οικονομικοί νόμοι ούτε ένα οικονομικό σύστημα.
- Οι οικονομικές δραστηριότητες της παραγωγής, της διανομής, της ανταλλαγής και της κατανάλωσης οργανώνονται κάθε φορά από τους κοινωνικούς θεσμούς με διαφορετικό τρόπο.
- Με τον όρο «μορφές ενοποίησης της οικονομίας» ο Πολάνυι αναφέρεται στις ιστορικά ιδιαίτερες μορφές ελέγχου και οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων.
- Ο κάθε τύπος οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων σχετίζεται και με διαφορετικό τρόπο με τους υπόλοιπους θεσμούς της κοινωνίας (οικογένεια, θρησκεία, πολιτικό σύστημα κ.λπ.).
- Ο Πολάνυι προχωράει σε μια τυπολογία των διαφορετικών μορφών ενοποίησης της οικονομίας με βάση τη κύρια ρυθμιστική αρχή που καθορίζει κάθε φορά την οργάνωση των οικονομικών δραστηριοτήτων: **α) αμοιβαιότητα, β) αναδιανομή, γ) αγορά.**
- Ο Πολάνυι δεν είχε μια εξελικτική αντίληψη για τα οικονομικά συστήματα.
- Οι μορφές ενοποίησης δεν αποτελούν στάδια κάποιας ανάπτυξης.
- Σύμφωνα με τον Πολάνυι δεν υπήρχε μια συγκεκριμένη χρονική ακολουθία κατά μήκος της οποίας θα μπορούσαν οι μορφές αυτές να ταξινομηθούν.

• Αμοιβαιότητα

- Οι οικονομικές δραστηριότητες της παραγωγής και της ανταλλαγής αγαθών και υπηρεσιών ρυθμίζονταν από κοινά αποδεικτούς κοινωνικούς κανόνες.
- Οι κανόνες αυτοί υπαγόρευαν την αμοιβαία προσφορά αγαθών και υπηρεσιών μεταξύ των μελών μιας φυλετικής, συγγενικής, κοινωνικής ομάδας.
- Η παραγωγή και η ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών αναπαρήγαγε και ενδυνάμωνε τους δεσμούς αλληλεγγύης και βοήθειας μεταξύ των μελών της ομάδας.
- Η προσφορά προϊόντων και υπηρεσιών γινόταν στη βάση της προσδοκίας της ανταπόδοσης.
- Η υπεράσπιση των σχέσεων αλληλεγγύης και αμοιβαιότητας αναλαμβάνονταν από θεσμούς όπως η οικογένεια και το σόι.
- Η παραβίαση των κανόνων που όριζαν τις αμοιβαίες υποχρεώσεις προσφοράς προϊόντων και υπηρεσιών αντιμετωπίζονταν με διαφόρων ειδών κυρώσεις.

- **Αναδιανομή**

- Η αναδιανομή ως ρυθμιστική αρχή των οικονομικών δραστηριοτήτων εντοπίζεται συνήθως στις αυτοκρατορίες και τα μεγάλα σε έκταση κράτη της αρχαιότητας και στο μεσαίωνα.
- Οι διαδικασίες της παραγωγής και της διανομής ορίζονται από κανόνες που θέσπιζε μια συγκεντρωτική, γραφειοκρατική πολιτική δομή εξουσίας.
- Τα παραγόμενα αγαθά συγκεντρώνονταν από την πολιτική αρχή (βασιλιάς, αυτοκράτορας) και (ανα)διανέμονταν στα μέλη της κοινωνίας με βάση συγκεκριμένους κανόνες.

• Αγορά

- Η ρυθμιστική αρχή της αγοράς επικρατεί κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα.
- Η αγορά και ο κύριος μηχανισμός της (προσφορά και ζήτηση) δεν περιορίζονται μόνο στη σφαίρα της ανταλλαγής, αλλά ρυθμίζουν και την σφαίρα της παραγωγής.
- Οι οικονομικές δραστηριότητες της παραγωγής και ανταλλαγής αγαθών και υπηρεσιών υπάγονται στο νόμο της προσφοράς και της ζήτησης.
- Η εργασία, τα αγαθά και οι υπηρεσίες μετατρέπονται σε εμπορεύματα, δηλαδή σε πράγματα ανταλλάξιμα έναντι κάποια τιμής, η οποία καθορίζεται από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης.
- Οι τιμές των αγαθών, των υπηρεσιών και της εργασίας καθόριζαν τόσο την παραγωγική διαδικασία όσο και τις εμπορικές συναλλαγές.
- Μορφές εμπορευματικής ανταλλαγής, δηλαδή ανταλλαγές αγαθών/υπηρεσιών στη βάση της τιμής/αξίας τους, εντοπίζονται και σε προνεωτερικές, προκαπιταλιστικές κοινωνίες. Όμως, η παραγωγή και η διανομή των αγαθών ρυθμιζόταν στη βάση της αμοιβαιότητας ή στη βάση της αναδιανομής.

- Μόνο με την επικράτηση της οικονομίας της αγοράς, ο μηχανισμός των τιμών «προσαρτά» και ρυθμίζει το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων.
- Η επικράτηση της αγοράς ως καθολικής ρυθμιστικής αρχής προϋπέθετε την απελευθέρωση της παραγωγής, της διανομής και της ανταλλαγής από κανόνες που θέσπιζαν και προασπίζονταν οι θεσμοί της οικογένειας, της φυλής, του σογιού ή/και του κράτους.
- Η εδραίωση της αγοράς προϋπέθετε την «απελευθέρωση», την ατομική ιδιοκτησία και την εμπορευματοποίηση των παραγωγικών συντελεστών, δηλαδή της γης, των μέσων παραγωγής και της εργασιακής δύναμης.
- Κατά τον Πολάνυι, σε αυτές τις συνθήκες αναδύθηκαν και εμπεδώθηκαν τα ωφελιμιστικά κίνητρα της οικονομικής δράσης των ατόμων.
- Οι θεσμοί της οικονομίας της αγοράς διαμόρφωσαν το κίνητρο για κέρδος και τη ροπή για επικερδείς, επωφελείς εμπορικές συναλλαγές.

- **Ιστορικές προϋποθέσεις της «αυτορυθμιζόμενης» αγοράς**
- Ο Πολάνυι διερεύνησε το πώς επικράτησε ο τύπος της οικονομικής ενοποίησης, ο οποίος έχει ως ρυθμιστική αρχή την αγορά.
- Πολλοί ήταν οι παράγοντες που συνέβαλαν στην εδραίωση της αγοράς ως μορφής ενοποίησης:
- **1) Νέα τεχνολογικά μέσα**
- Κατά τον Πολάνυι καταλυτικός παράγοντας ήταν η ανάπτυξη επαναστατικών τεχνολογικών μέσων/παραγωγικών μηχανών.
- Η νέα παραγωγική τεχνολογία προσέφερε τη δυνατότητα μείωσης του κόστους παραγωγής.
- **2) «Απελευθέρωση» και εμπορευματοποίηση της γης, των φυσικών πόρων/πρώτων υλών και της εργασιακής δύναμης**
- Η αξιοποίηση της νέας, επαναστατικής παραγωγικής τεχνολογίας ήταν εφικτή εφόσον ήταν διαθέσιμοι προς αγορά οι παραγωγικοί συντελεστές, όπως οι πρώτες ύλες, η γη και η εργασία.
- Η εμπορική διαθεσιμότητα των παραγωγικών συντελεστών ήταν προϋπόθεση και για τις πολυδάπανες επενδύσεις που απαιτούσε η αγορά των νέων παραγωγικών μηχανών.

• **3) Κοινωνικοί πρωταγωνιστές**

- Οι έμποροι, οι οποίοι σταδιακά μετατράπηκαν σε επιχειρηματίες-καπιταλιστές, έφεραν στο προσκήνιο τους νέους τύπους παραγωγής.
- Οι έμποροι αρχικά αγόραζαν τις πρώτες ύλες και ανέθεταν στους αγροτικούς πληθυσμούς ή σε τεχνίτες να επεξεργαστούν αυτές τις ύλες και να παράξουν προϊόντα, τα οποία μετά θα πωλούσαν στην αγορά.
- Στη συνέχεια, οι έμποροι ήταν αυτοί που άρχισαν να επενδύουν χρηματικό κεφάλαιο, το οποίο είχαν προηγουμένως συσσωρεύσει, για την αγορά νέων τεχνολογικών παραγωγικών μέσων.
- Οι πρώην έμποροι, νυν καπιταλιστές επιχειρηματίες, ήταν αυτοί που διαμόρφωσαν τις νέες, καπιταλιστικές μονάδες παραγωγής, αρχικά τη μανιφανιτούρα και αργότερα το σύγχρονο εργοστάσιο.

• **4) Νέα κίνητρα και προσανατολισμοί της οικονομικής δράσης**

- Η ιστορική δημιουργία και η εδραίωση της λειτουργίας της αγοράς (εμπορευμάτων-προϊόντων, πρώτων υλών, εργασίας) προϋπέθετε την αντικατάσταση του κινήτρου της συντήρησης από το κίνητρο του κέρδους.
- Το κίνητρο του κέρδους ή/και της άμεσης επιβίωσης (για τους εργαζόμενους) και ο προσανατολισμός της συσσώρευσης του πλούτου ήταν προϊόντα του συγκεκριμένου ιστορικά θεσμικού πλαισίου.

- **Η διαμόρφωση της αγοράς της γης και της εργασίας**
- Οι κλασικοί οικονομολόγοι υποστήριζαν ότι οι αγορές πρώτων υλών, προϊόντων και εργασίας διαμορφώθηκαν σταδιακά μέσω της ειδήλωσης και ενίσχυσης της εγγενούς στον άνθρωπο τάσης για ανταλλαγή.
- Ο Πολάνυι αρνείται τη θεώρηση αυτή και υποστηρίζει ότι η διαμόρφωση της αγοράς ήταν εν πολλοίς προϊόν πολιτικών παρεμβάσεων, διοικητικών αποφάσεων και άσκησης βίας.
- Όσον αφορά την **αγορά γης**, οι πολιτικές παρεμβάσεις αναφέρονται στις διαδικασίες περιφράξεων των κοινοτικών γαιών και την μετατροπή τους σε εμπορεύσιμη γη στη βάση της κατοχύρωσης των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας.
- Οι διαδικασίες των περιφράξεων εντοπίζονται ιστορικά σε διαφορετικές χώρες και σε ένα μεγάλο βάθος χρόνου, που ξεκινά από τον 15^ο και φθάνει έως τον 19^ο αιώνα.
- Αυτές οι παρεμβάσεις οι οποίες μετέβαλαν το καθεστώς ιδιοκτησίας της γης σήμαναν τη σταδιακή κατάργηση των φεουδαρχικών σχέσεων καθώς και, σε κάποιες περιπτώσεις, την εικοσμίκευση της εκκλησιαστικής περιουσίας.

- Μέσω διοικητικών μέτρων καταργήθηκαν παραδοσιακοί και νομικοί κανόνες οι οποίοι έθεταν όρια στην ποσότητα των παραγόμενων γεωργικών αγαθών τα οποία θα διατίθεντο στην αγορά.
- Σταδιακά η γεωργική παραγωγή στο σύνολό της απελευθερώθηκε και εμπορευματοποιήθηκε.
- Η μεγέθυνση του αστακού πληθυσμού ήταν μια συνθήκη η οποία και αυτή συνέβαλε στην πλήρη εμπορευματοποίηση της γεωργικής παραγωγής, πέρα από τις εμπορικές και παραγωγικές επιδιώξεις και τα συμφέροντα της ανερχόμενης αστικής τάξης.

- Όσον αφορά την αγορά εργασίας, προϋπόθεση για την απελευθέρωσή της ήταν η εξάλειψη ρυθμίσεων (νομικών, κοινωνικών) οι οποίες προστάτευαν την εργασία, κατοχύρωναν την αξία της, και έλεγχαν τις εργασιακές σχέσεις.
- Ένα παράδειγμα ελέγχου των εργασιακών σχέσεων και της εργασιακής δραστηριότητας είναι αυτό των συντεχνιών του μεσαίωνα.
- Η πλήρης απελευθέρωση της εργασίας προϋπέθετε και την κατάργηση αυτών των μορφών πρόνοιας, που εξασφάλιζαν στους πληθυσμούς των πόλεων (φτωχά κοινωνικά στρώματα) την επιβίωσή τους και μείωναν το βαθμό εξάρτησής τους από την αγορά εργασίας.

- Ο Πολάνυι εστιάζει στην ιστορική διαδικασία σχηματισμού της αγοράς εργασίας στην Αγγλία.
- Το σύστημα επιδομάτων, επονομαζόμενο Σύστημα Σπίνχαμλαντ, το οποίο νομοθετήθηκε το 1795, εξασφάλιζε για τα φτωχά τμήματα του πληθυσμού ένα ελάχιστο εισόδημα, ανεξάρτητα από το ύψος των απολαβών τους από την εργασία.
- Κατά τον Πολάνυι, το σύστημα αυτό οδήγησε βαθμιαία στη μείωση των μισθών και σε διαρκή αύξηση των επιδομάτων.
- Η κατάσταση αυτή συνεπαγόταν τη δημιουργία μιας νέας τάξης εργοδοτών, δίχως τη δυνατότητα δημιουργίας μιας αντίστοιχης τάξης εργαζομένων.
- Το 1834 καταργήθηκε το σύστημα αυτό και το γεγονός αυτό, κατά τον Πολάνυι, σηματοδότησε την απαρχή της πλήρους εμπορευματοποίησης/απελευθέρωσης της εργασίας, της εδραίωσης του συστήματος ανταγωνισμού της εργασίας.

- **Οι κοινωνικές επιπτώσεις της εδραίωσης της οικονομίας της αγοράς**
- **A) Εμπορευματοποίηση της εργασίας**
- Η εμπορευματοποίηση της εργασίας σημαίνει την υπαγωγή μιας ζωτικής για την ύπαρξη και επιβίωση του ανθρώπου δραστηριότητα στους νόμους της προσφοράς και της ζήτησης.
- Η αξία της εργασίας εξαρτιόταν πια από την αγορά, η οποία καθόριζε ως εκ τούτου τις συνθήκες διαβίωσης των ανθρώπων.
- Η ανάπτυξη της αγοράς εργασίας συνοδεύτηκε από τη χαλάρωση έως και την κατάργηση διαφόρων μορφών κοινωνικής προστασίας, αλληλεγγύης και πρόνοιας, όπως αυτές που σχετίζονται με την προστασία που προσφέρουν η οικογένεια και τα συγγενικά δίκτυα, με την αλληλεγγύη που προσφέρουν οι κοινωνικές σχέσεις σε επίπεδο γειτονιάς και με την πρόνοια που προσέφερε η πολιτική εξουσία.

- Με τη διάρρηξη των φεουδαλικών δεσμών, την εμπορευματοποίηση της γης και την ανάπτυξη των βιομηχανικών πόλεων, μεγάλα τμήματα του πληθυσμού της υπαίθρου αναγκάστηκαν να αποκοπούν από το κοινωνικό τους περιβάλλον και να μετακινηθούν στα αναδυόμενα αστικά κέντρα.
- Η εξάρτηση της επιβίωσής τους από την πώληση της εργασιακής τους δύναμης στην αγορά εργασίας, και ως εκ τούτου η εξάρτησή τους από την αγορά προϊόντων είχε ως συνέπεια την εξαθλίωση μεγάλων τμημάτων του αστικού πληθυσμού.
- Ο Πολάνυι παρατηρεί ότι μαζί με την εμπορευματοποίηση της εργασίας και τη συγκρότηση της αγοράς εργασίας εμφανίζεται και το φαινόμενο της φτώχειας.

• **B) Εμπορευματοποίηση της γης**

- Ο Πολάνυι υποστηρίζει ότι η εμπορευματοποίηση της γης, του εδάφους και των γεωργικών προϊόντων είχε αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομία και στις συνθήκες διαβίωσης των αγροτικών πληθυσμών τόσο στις κοινωνίες της υπαίθρου στο δυτικό κόσμο όσο και στις κοινωνίες που γνώριζαν τη δυτική αποικιοκρατία.
- Η κατάργηση περιοριστικών ρυθμίσεων που όριζαν την ποσότητα των γεωργικών προϊόντων που θα διατίθεντο στην αγορά είχε συνέπειες στις συνθήκες διαβίωσης, καθώς διαταράσσονταν η ισορροπία της οικιακής οικονομίας.
- Η πλήρης εμπορευματοποίηση και η απελευθέρωση των εμπορικών συναλλαγών σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των μέσων μεταφοράς οδήγησε στο άνοιγμα των αγορών.
- Οι αθρόες εισαγωγές γεωργικών προϊόντων δημιούργησαν έντονα προβλήματα σε κάποιους γεωργικούς πληθυσμούς.
- Για παράδειγμα, η ηπειρωτική Ευρώπη κατακλύστηκε από τις εισαγωγές αμερικανικού σιταριού, γεγονός το οποίο ανάγκασε τους αγροτοπαραγωγούς να εγκαταλείψουν τις αγροτικές κοινότητές τους και να αναζητήσουν εργασία στις βιομηχανικές πόλεις.

• Γ) Η εμπορευματοποίηση του χρήματος

- Στο σύστημα της αυτορυθμιζόμενης αγοράς του 19^{ου} αιώνα, το χρήμα έγινε μέσο συναλλαγής και συνδέθηκε με το χρυσό (ο «κανόνας του χρυσού»).
- Το σύστημα αυτό ισοτιμίας επέτρεψε την εντατικοποίηση των διεθνών εμπορικών συναλλαγών.
- Εντούτοις, οι τοπικές οικονομίες ερχόταν αντιμέτωπες με το φαινόμενο του αντιπληθωρισμού, γεγονός που είχε μεγάλο κοινωνικό και οικονομικό κόστος.
- Η αύξηση εισαγωγών συνεπαγόταν εκροή χρυσού και μείωση της χρηματικής ρευστότητας της χώρας.
- Αυτό με τη σειρά του μείωνε τα χρηματικά ποσά που απαιτούσαν οι τοπικές πληρωμές και περιοριζε τις πωλήσεις, με επιπτώσεις στην παραγωγική δραστηριότητα και πρόκληση ανεργίας.
- Ο Πολάνυι πίστευε ότι μακροπρόθεσμα η πτώση των τιμών θα βοηθούσε στην αύξηση των εξαγωγών και έτσι θα αποκαθίστατο η ισορροπία των εξωτερικών πληρωμών.

- Κατά τον Πολάνυι, η γη, η εργασία και το χρήμα δεν ήταν προορισμένα να είναι εμπορεύματα, ήταν «πλασματικά εμπορεύματα».
- Η αντιμετώπισή τους ως αντικειμένων, όπως το απαιτούσε το οικονομικό σύστημα που βασιζόταν στην αυτορυθμιζόμενη αγορά, είχε καταστρεπτικές συνέπειες για την κοινωνία.
- Μπορεί η απελευθέρωση και η εμπορευματοποίηση της γης, του χρήματος και της εργασίας να ήταν σημαντικές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της οικονομίας της αγοράς, εντούτοις το κοινωνικό κόστος ήταν μεγάλο.
- Ο Πολάνυι εντοπίζει κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα προσπάθειες αντίδρασης, απάντησης σε αυτές τις αρνητικές επιπτώσεις της επικράτησης της οικονομίας της αγοράς.
- Έκανε λόγο για κινήσεις «αυτοπροστασίας της κοινωνίας».
- Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, σύμφωνα με τον Πολάνυι έχουμε μια διπλή κίνηση:
- **α)** διεύρυνση και εμβάθυνση της οικονομίας της αγοράς
- **και**
- **β)** ανάπτυξη διοικητικών μέτρων και θεσμικών περιορισμών που αποσκοπούσαν στον έλεγχο της ανεξέλεγκτης δράσης των αγορών και των επιπτώσεών τους στην εργασία, τη γη και το χρήμα.

- **Η προστασία της εργασίας**
- Η κίνηση προστασίας της εργασίας πραγματοποιήθηκε με την ανάπτυξη του εργατικού κινήματος, την αύξηση των συνδικαλιστικών οργανώσεων και την ενίσχυση των σοσιαλιστικών κομμάτων.
- Η ενδυνάμωση των εργατικών διεκδικήσεων μέσα από αυτούς τους πολιτικούς φορείς συνοδεύτηκε από νομοθετικές ρυθμίσεις που διασφάλιζαν κοινωνικά και εργασιακά δικαιώματα.
- Οι νομοθετικές ρυθμίσεις διέφεραν από κοινωνία σε κοινωνία, αλλά γενικά είχαν να κάνουν με ρυθμίσεις για το ωράριο εργασίας, για τη γυναικεία και παιδική απασχόληση, την ασφάλεια από τα εργατικά ατυχήματα, τις αρρώστιες, την ανεργία, τα γηρατειά.
- Βασικός στόχος αυτής της συνολικής κίνησης για την προστασία της εργασίας ήταν ο περιορισμός της εξάρτησης των συνθηκών διαβίωσης από τη δυνατότητα διάθεσης της εργατικής δύναμης στην αγορά.

- **Η προστασία της γεωργίας/γης**
- Η αύξηση του ανταγωνισμού μεταξύ των τοπικά παραγόμενων γεωργικών προϊόντων και των εισαγόμενων προϊόντων έπληξε τις παραδοσιακές δομές της γεωργίας.
- Η κίνηση προστασίας της γεωργίας εκδηλώθηκε με τη θέσπιση μέτρων (π.χ.: τελωνιακοί δασμοί) στήριξης των τοπικών γεωργικών οικονομιών και προστασίας τους.

- **Η προστασία του χρήματος**
- Ο Πολάνυι ανέδειξε τον τρόπο απάντησης απέναντι στις αντιπληθωριστικές τάσεις, οι οποίες προέκυπταν από τη μείωση του διαθέσιμου χρήματος κάποιων οικονομιών λόγω των εξωτερικών πληρωμών.
- Οι αρνητικές επιπτώσεις της διεθνούς μεταφοράς κεφαλαίων αντιμετωπίστηκε με τις αυξημένες πιστώσεις που χορηγούσαν τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και, συγκεκριμένα, οι κεντρικές εθνικές τράπεζες.

• Οι συνέπειες των πολιτικών του προστατευτισμού

- Για την κοινωνία μετριάστηκε το κόστος και κατασίγασαν ως ένα βαθμό οι εντάσεις που σχετίζονταν με την εξάπλωση της αγοράς.
- Για την οικονομία, οι πολιτικές αυτές σήμαναν σημαντικούς περιορισμούς στην απρόσκοπτη λειτουργία της αυτορυθμιζόμενης αγοράς. Οι περιορισμοί αυτοί αφορούσαν τη διάθεση των παραγωγικών συντελεστών.
- Ο Πολάνυι επισημαίνει ότι οι διάφορες μορφές προστασίας αλληλοεπηρέαζονταν.
- Μια επίπτωση των μέτρων προστασίας της εγχώριας αγροτικής παραγωγής ήταν η ανατίμηση των μέσων διατροφής.
- Αυτό είχε ως συνέπεια την αύξηση του κόστους διαβίωσης.
- Η αύξηση του κόστους διαβίωσης συνεπάγονταν διεκδικήσεις μισθολογικού χαρακτήρα από την πλευρά των εργαζομένων, καθώς ζητούσαν ανατίμηση της αξίας της εργασιακής τους δύναμης.
- Αυτές οι διεκδικήσεις προοικαλούσαν αιτήματα εκ μέρους των βιομηχάνων.
- Το τελικό αποτέλεσμα ήταν η μείωση του εμπορίου και των διεθνών συναλλαγών, γεγονός που περιόριζε τις πωλήσεις αγαθών ακριβώς τη στιγμή που η πρόοδος της τεχνολογίας αύξανε την παραγωγικότητα των επιχειρήσεων.
- Έτσι προέκυπταν οι κρίσεις της υπερπαραγωγής.

- «Λύσεις» για τις κρίσεις της υπερπαγωγής
- Α) Εξάπλωση της αποικιακής πολιτικής και «οικονομικός ιμπεριαλισμός».
- Ο Πολάνυι θεωρούσε ότι ο οικονομικός ιμπεριαλισμός απέβλεπε στην εξασφάλιση του ελέγχου των πηγών πρώτων υλών με χαμηλό κόστος και, συνάμα, νέων αγορών απαλλαγμένων από τον διακιρατικό ανταγωνισμό.
- Κατά τον Πολάνυι, ο συνδυασμός του οικονομικού ιμπεριαλισμού, του οικονομικού προστατευτισμού και της ιδεολογίας του εθνικισμού συνέβαλε στη διαμόρφωση του εντεινόμενου πολιτικού κλίματος που οδήγησε στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

- **B) Ο δανεισμός και οι διεθνείς πιστώσεις**
- Οι πιστώσεις διασφάλισαν την επιβίωση των επιχειρήσεων και τη διατήρηση της ισορροπίας του ισοζυγίου πληρωμών σε διάφορες χώρες, ιδίως στα χρόνια μετά τον Α' παγκόσμιο πόλεμο.
- Μακροπρόθεσμα, όμως, ο μηχανισμός των πιστώσεων δεν μπορούσε να στηρίξει την πραγματική οικονομία, καθώς το φαινόμενο της υπερπαραγωγής και της υποκατανάλωσης συνέχιζε να υφίσταται.
- Επίσης το κόστος παραγωγής για τις επιχειρήσεις ήταν ανελαστικό λόγω των μέτρων του κοινωνικού προστατευτισμού.
- Όλοι αυτοί οι παράγοντες, κατά τον Πολάνυι οδήγησαν στη Μεγάλη Ύφεση, η οποία σημάδεψε το τέλος του οικονομικού συστήματος που βασιζονταν στην αυτορρύθμιση της αγοράς.
- Για τον Πολάνυι, στο τέλος της δεκαετίας του 1920, είχαμε το τέλος του «φιλελεύθερου καπιταλισμού», η βασική αιτία του οποίου σχετιζόταν με τη θεμελιώδη αντίφαση μεταξύ της λειτουργίας της αγοράς και των απαιτήσεων της κοινωνικής ζωής.

- **Ρεφορμιστικός Σοσιαλισμός: Η θέση του Καρλ Πολάνυι**
- Ο Πολάνυι δεν πίστευε ότι το τέλος του φιλελεύθερου καπιταλισμού σημαίνει και το τέλος της αγοράς ή της ελευθερίας.
- Ο Πολάνυι υιοθετούσε την ιδέα του δημοκρατικού σχεδιασμού της οικονομίας.
- Ο οικονομικός σχεδιασμός δεν αναιρεί την ύπαρξη και λειτουργία της αγοράς.
- Κατά τον Πολάνυι, ο ανταγωνισμός στην αγορά θα μπορούσε να συνεχίσει να υπάρχει προς όφελος, όμως, της παραγωγής των προϊόντων/υπηρεσιών, διασφαλίζοντας την ελευθερία του καταναλωτή και επιδρώντας στο εισόδημα των παραγωγών.
- Επίσης, οι ανταγωνιζόμενοι παράγοντες της αγοράς θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν ως μέσα υπολογισμού των δυνατών τρόπων ικανοποίησης των πληθυσμιακών αναγκών.

• Γιόζεφ Σουμπέτερ (1883-1950)

- Ο Σουμπέτερ παρότι θεωρείται συνήθως οικονομολόγος και υπερασπιζόταν τη νεοκλασική οικονομική θεωρία, εντούτοις αναγνώριζε ότι η μελέτη των πραγματικών οικονομικών συστημάτων και δραστηριοτήτων απαιτούσε τον συνυπολογισμό του ιστορικού πλαισίου.
- Ο Σουμπέτερ αναγνώριζε τον ρόλο των μη οικονομικών παραγόντων, δηλαδή των κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών θεσμών, σχετικά με τη διαμόρφωση των οικονομικών δραστηριοτήτων και φαινομένων.
- Για αυτό το λόγο, πίστευε ότι πρέπει να υπάρχει μια διάκριση της οικονομικής θεωρίας, της οικονομικής κοινωνιολογίας και της οικονομικής ιστορίας και να αξιοποιούνται τα αναλυτικά εργαλεία και τα πορίσματα και των τριών κλάδων.

• **Περί ανάπτυξης**

- Κομβική έννοια στο έργο του Σουμπέτερ είναι αυτή της «ανάπτυξης».
- Ο Σουμπέτερ διέκρινε μεταξύ της *μεγέθυνσης* και της *ανάπτυξης*.
- Το βασικό διακριτικό χαρακτηριστικό είναι ότι η ανάπτυξη είναι ένα φαινόμενο το οποίο χαρακτηρίζεται από την ασυνέχεια.
- Η μεγέθυνση της οικονομίας σημαίνει την κλιμάκωση των οικονομικών μεγεθών, χωρίς όμως κάποια σημαντική αλλαγή στις παραγωγικές μεθόδους και, εν γένει, στην οικονομική δράση.
- Αντιθέτως, ο όρος της ανάπτυξης αναφέρεται στην «εισαγωγή νέων συνδυασμών».
- Η ανάπτυξη σχετίζεται με καινοτομίες, με την επινόηση νέων τρόπων και μεθόδων τέλεσης των οικονομικών δραστηριοτήτων.

- Ο Σουμπέτερ αναδεικνύει πέντε διαστάσεις στις οποίες μπορούν να εντοπιστούν καινοτομίες, οι οποίες μπορεί να σημαίνουν την «ανάπτυξη»:
- 1) δημιουργία προϊόντων
- 2) εισαγωγή παραγωγικών μεθόδων
- 3) άνοιγμα αγορών
- 4) κατοχή πηγών προμήθειας πρώτων υλών ή ημικατεργασμένων προϊόντων
- 5) αναδιοργάνωση ενός βιομηχανικού κλάδου μέσω της δημιουργίας ή της καταστροφής ενός μονοπωλίου.
- Κατά τον Σουμπέτερ, η ανάπτυξη μπορεί να προκύπτει από την επενέργεια μη οικονομικών παραγόντων, όπως η αύξηση του πληθυσμού, οι ριζικές και ραγδαίες κοινωνικές ή/και πολιτικές ανακατατάξεις.
- Ο Σουμπέτερ εστίασε στον κρίσιμο για την ανάπτυξη ρόλο των επιχειρηματιών.

- **Οι επιχειρηματίες**

- Κατά τον Σουμπέτερ, η ανάπτυξη ήταν αποτέλεσμα της επιχειρηματικής δράσης.
- Οι επιχειρηματίες ήταν αυτές οι ιστορικές φιγούρες-δρώντες που εισήγαγαν νεωτερικούς συνδυασμούς των μέσων παραγωγής, ανακάλυπταν αγαθά, παραγωγικές μεθόδους και αγορές.
- Στην αρχική φάση του καπιταλισμού, οι επιχειρηματίες είναι ιδιοκτήτες των καπιταλιστικών επιχειρήσεων.
- Στην επόμενη φάση του καπιταλισμού, οι επιχειρηματίες μπορούσαν να είναι εργαζόμενοι, οι οποίοι ασχολούνταν με τη διοίκηση της εταιρείας.

- Οι επιχειρηματίες δεν συνδέονταν απαραίτητα με μια εταιρεία σε σταθερή βάση. Μπορούσαν να εισάγουν τις καινοτομίες τους, συμβάλλοντας στην ίδρυση ή/και την ανάπτυξη μιας επιχείρησης και μετέπειτα να μεταπηδούσαν σε άλλες δραστηριότητες.
- Οι επιχειρηματίες δεν είναι αποκλειστικά μέλη της κεφαλαιοκρατικής τάξης.
- Οι καινοτομίες τους επέτρεψαν να γίνουν πολλές φορές ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής και καπιταλιστές. Εντούτοις, χωρίς να είναι οι ίδιοι καπιταλιστές είχαν τη δυνατότητα, λόγω των καινοτομιών που εισήγαγαν, να εξασφαλίζουν χρηματοδοτήσεις για την υλοποίηση των καινοτόμων ιδεών τους.
- Ο ρόλος των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων ήταν κρίσιμος ως προς αυτό, καθώς τα υπάρχοντα αναγκαία κεφάλαια για επενδύσεις δεν ήταν επαρκή.

- Η κατανόηση του ρόλου και της δράσης του επιχειρηματία απαιτούσε τη διερεύνηση μη οικονομικών παραγόντων, όπως τα *χαρακτηρολογικά στοιχεία* της προσωπικότητας του επιχειρηματία και το *θεσμικό πλαίσιο* εντός του οποίου αναπτυσσόταν η επιχειρηματική δράση.
- Κατά τον Σουμπέτερ, η καινοτομία προϋποθέτει ιδιαίτερα χαρίσματα, όπως η διαίσθηση, η διορατικότητα, η ικανότητα και η αποφασιστικότητα.
- Επίσης, ο ρόλος των κοινωνικών, πολιτικών κανόνων ήταν κρίσιμος καθώς μπορεί είτε να ευνοούσαν είτε να απέτρεπαν την ανάπτυξη της επιχειρηματικής δράσης.
- Ο Σουμπέτερ αναγνώριζε και αυτός, όπως έκαναν οι Ζίμμελ και Ζόμπαρτ, την κοινωνική περιθωριοποίηση ως «ευνοϊκή συνθήκη» για την ανάπτυξη της επιχειρηματικής δράσης.

- **Οι επιχειρηματικοί κύκλοι και η διαδικασία της δημιουργικής καταστροφής**

- Στο έργο του *Οι επιχειρηματικοί Κύκλοι* (1939), Ο Σουμπέτερ έκανε λόγο για δύο φάσεις των κύκλων της οικονομίας.
- Η πρώτη φάση του κύκλου αφορά το στάδιο *επέκτασης*, το οποίο σχετιζόταν με την είσοδο και την εξάπλωση καινοτομιών.
- Η εισαγωγή καινοτομιών σήμαινε την αύξηση της ζήτησης παραγωγικών προϊόντων και των καταναλωτικών αγαθών.
- Οι παραγωγικές μονάδες που βασιζόταν σε προηγούμενες μεθόδους έπρεπε είτε να απαντήσουν στις καινοτομίες των άλλων επιχειρήσεων, υιοθετώντας και αυτές τις καινοτομίες αυτές, είτε να αποσυρθούν από την αγορά.
- Η δεύτερη φάση του κύκλου είναι η *συσταλτική φάση*, η οποία χαρακτηριζόταν από μια νέα προσωρινή ισορροπία η οποία έμελλε να ανατραπεί από τον επόμενο κύκλο ανακαλύψεων.

- Η διαδικασία της δημιουργικής καταστροφής ήταν καθοριστική για την επαναστατικοποίηση του παραγωγικού συστήματος μέσω του κύκλου των καινοτομιών.
- Στην πορεία της ανάπτυξης, το κίνητρο σχηματισμού νέων συνδυασμών των συντελεστών παραγωγής δεν εμφανίζονταν με τους ιδιώτες επιχειρηματίες, αλλά έτεινε μάλλον να εδραιωθεί εντός των μεγαλύτερων εταιρειών που αντικατέστησαν τις μικρότερες.
- Οι μεγάλες επιχειρήσεις διέθεταν αφενός αρκετούς οικονομικούς πόρους (κεφάλαιο) και αφετέρου είχαν οργανώσει τομείς έρευνας και ελέγχου της αγοράς.
- Βραχυπρόθεσμα, αυτό συνεπάγονταν υψηλές τιμές και περιορισμούς στην παραγωγή.
- Μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, όμως, το όφελος των καινοτομιών αποτυπωνόταν στη μείωση του κόστους παραγωγής και στην καλύτερη ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων.

- Σύμφωνα με τον Σουμπέτερ, ο ανταγωνισμός μονοπωλιακού ή ολιγοπωλιακού τύπου δημιουργούσε νέα προϊόντα, τεχνικές, αγορές και μεθόδους οργάνωσης, και ήταν ο ισχυρός μοχλός που μακροπρόθεσμα διεύρυνε την παραγωγή και ελάττωνε τις τιμές.
- Το κλείσιμο κάποιων επιχειρήσεων ήταν το αναγκαίο αλλά προσωρινό αντίτιμο των καινοτομιών και της εξάπλωσης των ευεργετικών αποτελεσμάτων τους σε ολόκληρο το σύστημα, με κατάληξη τους ίδιους τους καταναλωτές.

- Στο βιβλίο του *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία* (1942) επικεντρώθηκε στις μεταμορφώσεις του φιλελεύθερου καπιταλισμού και στις επιπτώσεις της Μεγάλης Ύφεσης.
- Η προοπτική που υιοθέτησε ήταν εκείνη της Οικονομικής Κοινωνιολογίας.
- Ο Σουμπέτερ έδωσε έμφαση στον τρόπο με τον οποίο η λειτουργία των καπιταλιστικών οικονομιών επέφερε αλλαγές στην κουλτούρα και στους θεσμούς, οι οποίοι, με τη σειρά τους, παρεμπόδιζαν τους μηχανισμούς αυτορρύθμισης της αγοράς.

- Πολιτισμικές και κοινωνικές αιτίες της παρακμής του φιλελεύθερου καπιταλισμού
- 1) Αποδυνάμωση της αστικής τάξης:
 - α) παρακμή της λειτουργίας του επιχειρηματία
 - β) αποδιάρθρωση της αστικής οικογένειας
- 2) Αναδιατάξεις στην κοινωνική στρωμάτωση και οι πολιτικές της συνέπειες:
 - α) εξασθένιση της αριστοκρατίας
 - β) εξάλειψη των μικρομεσαίων ελεύθερων επαγγελματιών
- 3) Εχθρική κοινωνική ατμόσφαιρα
- 4) Αντικαπιταλιστικές πολιτικές πρακτικές

- **Βιβλιογραφικές αναφορές/πηγές**

- Τριτζίλια Κάρλο, *Οικονομική Κοινωνιολογία: Κράτος, Αγορά και Κοινωνία στον Σύγχρονο Καπιταλισμό*, μτφρ. Χ. Τσαμπρούνης, επιμ. Μ. Ψαλιδόπουλος, Παπαζήσης, Αθήνα: 2004, σελ. 161-192.
- Πολάνυι Καρλ, «Η οικονομία ως θεσμοθετημένη διαδικασία» στο Σ. Κονιόρδος (επιμ.), *Κείμενα Οικονομικής Κοινωνιολογίας*, μτφρ. Θ. Γκιούρας, Gutenberg, Αθήνα: 2006, σελ. 121-152.
- Πολάνυι Καρλ, *Ο μεγάλος μετασχηματισμός: Οι πολιτικές και κοινωνικές απαρχές του καιρού μας*, μτφρ. Κ. Γαγανάκη, Νησίδες, Σκόπελος: 2001.